

*A velencei Franceschi-cég és Matteo Pagano
nyomdásznev nélkül kiadott, 16. századi, ritka nyomtatványai*

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi külföldi nyomtatványairól készülő katalógus munkálatai során két olyan szempontra is igyekszünk kiterjeszteni kutatásainkat, amelyek fontos részfeladatai a régi könyvgyűjtemények korszerű tudományos feltárásának. Egyrészt nyilvántartást vezetünk a nemzetközi szakirodalomban kevés példányban ismert könyvritkaságokról, másrészt megkíséreljük felderíteni az impresszum nélkül közreadott művek megjelenési körülményeit. Mindkét szempont következetes érvényesítése széles körű szakirodalmi tájékozódást és a kérdéses nyomtatványok beható vizsgálatát igényli s bár lehetőségeink korlátozottak, mégis eredményesen folytatható. Magyar könyvtártörténeti szempontból elsősorban azért szükségesek e munkálatok, mert csak ezek eredményeképpen nyerhetünk áttekintést a nemzeti könyvtár világviszonylatban is kimagasló értékű könyvritkaságairól, valamint az azokat megszerző egykori magyar könyvgyűjtők olvasói igényeiről, irodalmi tájékozottságáról. Az impresszum nélkül közreadott nyomtatványok kiadóinak, megjelenési körülményeinek felderítése pedig az egyetemes nyomdatörténet számára szolgáltat értékes adalékokat. Jelen sorokban egyetlen 16. századi kötetünkre vonatkozó eddigi megállapításaimat kívánom sommázní.

Az Ant. 7065 jelzetű, nyolcadrétű kis kötet 81 olasz nyelvű, 16. századi kiadványt foglal magában. Olyan kivételes könyvritkaságokat egyesít e kötet, amelyek a kiadott katalógusok tanúsága szerint Európa nagy múltú könyvtárainak régi állományában sincsenek meg. STOLL Béla olasz könyvtárakban folytatott kutatásai alapján úgy tűnik, hogy e korai népkönyv jellegű kiadványok ma már abban az országban sem hozzáférhetőek, ahol egykor közreadták őket.¹ Pedig a 16. század második felében már általában magas példányszámban kerültek forgalomba az ilyen típusú, széles körben terjesztett és kedvelt, nemzeti nyelvű, szórakoztató olvasmányok.

Hogy hogyan került ez a változatos tartalmú kötet Magyarországra, arra vonatkozóan maga a könyv semmiféle támpontot nem nyújt. A legérdekesebb kérdések egyike pedig éppen az lenne e kötetrel kapcsolatban,

1. STOLL, Béla: *Stampe popolari Veneziane del secolo XVI nella Biblioteca Nazionale Széchényi di Budapest*. Venezia, 1969. (Estratto da „Ateneo Veneto” A. VI. N. S. Vol. 6. N. 2. — Luglio-Dicembre 1968).

hogy ki gyűjtötte egybe ezeket a különböző években és más-más olasz városokban közreadott népszerű munkákat.² STOLL Béla feltevése szerint talán egy paduai egyetemi hallgató hozta haza magával az itáliai tartózkodása alatt megvásárolt és szívesen olvasott műveket.³ Kötetbe egyesítésük mindenképpen tudatos gyűjtőtevékenységre vall. Korábbi őrzési helyükre, a váci piarista könyvtárba, már könyvalakban kerülhettek e nyomtatványok. Ellenkező esetben ugyanis nemcsak az első mű, hanem valamennyi nyomtatvány címlapjára bejegyezték volna, hogy a kis munka a váci piarista rendház könyvtárának tulajdona.⁴

A kötetbe egyesített 81 mű közül csupán kettő nem tartozik az olasz szakkifejezéssel „stampe popolari”-nak nevezett, népszerű munkákhoz. E két mű — Luigi PASQUALIGO *Il fedele* című komédiája⁵ és Diomisso GUAZZONI *Quintilia* címen, 1579-ben Mantuában kiadott tragikomédiája — a többiekénél lényegesen terjedelmesebb s számos könyvtárban meglevő nyomtatvány.⁶ A kötet egykori tulajdonosa azonban éppoly féltve őrizte őket, mint a pár leveles s így könnyen elkallódó, korai „ponyvakiadásokat”. A többi nyomtatvány igen változatos műfaji megoszlást mutat. Többségük világi témájú prózai vagy verses elbeszélés. A kifejezetten szórakoztató, rövid novella jellegű művekhez hasonlítva, feltűnően kevés a vallásos tárgyú kiadvány: összesen hét ilyen jellegű munka van a kötetben.⁷ Három vers a törökök elleni harcok eseményeit örökíti meg s így a könyv egykori tulajdonosának aktuális politikai érdeklődéséről tanúskodik.⁸

Nem kétséges, hogy ezek a 16. században Európa-szerte, de különösen Olaszországban számos példányban meglevő, füzetszerű kis nyomtatványok Magyarországon csak azért maradhattak fenn, mert egykori tulajdonosuk előrelátóan kötetbe egyesítette őket. Maguknak a műveknek irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét e helyen szükségtelen lenne elemezni. Könyvtörténeti értékükre vonatkozóan is elégséges csupán STOLL Béla bibliográfiai leírásaira hivatkozni, amelyek alapján az egyes művek népszerűsége s a kérdéses kiadvány ritkasága egyaránt lemérhető.

E ritka nyomtatványok kötetbe egyesítésének ténye azonban még egy szempontból figyelmet érdemel: jelentősen megkönnyíti ugyanis a többségükben impresszum nélkül kiadott nyomtatványok összehasonlítását, közvetve tehát közreadójuk felkutatását. Ez a tény pedig egyértelműen

2. Fenti munka az egybekötött művek sorrendjében közli a nyomtatványok leírását s a munkák más kiadásaira vonatkozó irodalmat.
3. I. e. 355. l.
4. Az első nyomtatvány címlapján „Biblioth. Vaciensis Schol. Piar.” bejegyzés, az első kötetábla belsején pedig a következő szövegű nyomtatott ex-libris jelzi, hogy a kötet a váci piarista rendház tulajdona volt: „A váci kegyes-tanítórendi ház könyvtára.”
5. A 96 levél terjedelmű mű 1579-ben Francesco ZILETTI velencei nyomdájában jelent meg. Kötetünk 10. darabja. Bibliográfiai leírását közli: *Short-title catalogue of books printed in Italy and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Museum*. London 1958. (Továbbiakban: BMC Italian) 491. l.
6. A 119 számozott levél terjedelmű nyomtatványt Giacomo RUFFINELLO adta közre. Kötetünk 11. darabja. Bibliográfiai leírását ld. BMC Italian 319. l.
7. Koll. 2–8.
8. Koll. 1, 9, 49.

azt a régi könyvtári gyakorlatot igazolja, mely szerint nem célszerű szétbontani az egykori tulajdonosok által kötetbe egyesített nyomtatványokat. Az eredeti állapot alapján ugyanis nemcsak az egybekötött művek könyvés és művelődéstörténeti jelentősége szembetűnőbb, hanem az egykori tulajdonos olvasói igénye, könyvgyűjtő tevékenysége is pontosabban értékelhető.

A 81 nyomtatvány közül mindössze 29 közli a megjelenés helyét és idejét s csupán négy a nyomdász nevét is. A magukat megnevező nyomdászok közül a velencei Francesco de TOMMASO DI SALO, valamint az ugyancsak velencei Pietro de' FRANCESCHI 1-1 munkát (koll. 6, illetve 38), Giacomo GHEDINI velencei sajtója pedig két kis füzetet (koll. 2. és 68.) hozott forgalomba.

ALQVANTE STANZE
DELL'ARCIBRAVO
VENETIANO.

NELLE QVALI EGLI NARRA
*coſe oltra modo terribili, & grandi, non
mai piu intefe, della ſua deſtrezza,
gagliardia, & fatti.*

Coſa noua, curioſa, & di gran ſpaſſo.

In Venetia, In Frezzaria al Segro della Regina.
M D L X X V I I I.

A nyomdásznev nélkül közreadott művek közül tizennyolc nyomtatvány azonos szövegezésű — „In Frezzaria al Segno della Regina” — impresszummal jelent meg. E nyomdajelölés nem szerepel a 16. századi olasz nyomdászlexikonban,⁹ de a velencei nyomdászokat és kiadókat ismertető PASTORELLO utal az idézett szövegű impresszum használójára,¹⁰ a velencei FRANCESCHI-cégre. PASTORELLO adatai szerint Domenico és Pietro dei FRANCESCHI használta ezt az impresszumot, az Ant. 7065 jelzetű kötetünkben is van egy olyan nyomtatvány (koll. 38), amelyben 1576-ban Pietro dei FRANCESCHI neve mellett olvasható azonos impresszum. Az „In Frez-

9. ASCARELLI, Fernanda: *La tipografia cinquecentina Italiana*. Firenze, 1953.

10. PASTORELLO, Ester: *Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo XVI*. Firenze, 1924. 28. l. 144¹ sz., 29. l. 146¹ sz.

zeria al Segno della Regina” impresszummal kiadott nyomtatványaink tehát a velencei FRANCESCHI-cég kiadványai.¹¹ (1–5. kép).

Az említett tizennyolc nyomtatvány alaposabb összevetése kötetünk többi darabjával arra a megfigyelésre vezetett, hogy a FRANCESCHI-cég nyomdai anyaga más impresszum nélkül megjelent füzetünkben is előfordul. A *Vita miserabile* (koll. 50) című költemény címszövegét ugyanaz a figurális

díszű, fametszetes keret zárja magába, mint a *Frottola d' vna cingana* címkezetű, 1578. évi kis füzetét (koll. 59.), amely az „al segno della regina” impresszummal jelent meg (6. kép). A *Vita miserabile* nyomdai kiállítása egyértelműen arra vall, hogy ez a kis mű is a velencei FRANCESCHI-cég kiadványa.

11. A nyomtatványok címét a dolgozat végén a nyomdászkiadók betűrendjében közöljük, a FRANCESCHI-cég megjelöléssel.

Két másik impresszum nélküli nyomtatvány — az *Vna nova canzone* (koll. 12), valamint az *Opera nova* (koll. 58.) — címlapját egy igen kezdetleges kivitelű keret élénkíti, amelyben növényi motívumok váltakoznak apró figurákkal. A kötetbe egyesítésnek köszönhető, hogy ezt a jellegtelen, különösebb figyelmet nem érdemlő keretdíszít egy olyan harmadik nyomtatványban sikerült felismerni, amely 1578-ban az „al segno della regina” impresszummal jelent meg.¹² Az azonos nyomdai dísz tanúsága szerint tehát az *Vna nova canzone*, valamint az említett *Opera nova* is a velencei FRANCESCHI-cég kiadásában került a közönség elé.

12. *Scudo d'amanti*. (Koll. 80.)

A kötetünk 27. darabja, a *Canzon piacevole* című négy leveles költemény semmiféle adatot nem tartalmaz megjelenési körülményeiről (7. kép). Nyomdászának meghatározásához ismét a címlapkeret adott kiindulópontot. A fehér stilizált levelekkel és arabeszkos motívumokkal díszített keret alsó lécében egy latin kereszt két oldalán D f betűjel látható. A 16. századi nyomdászok eléggé elterjedt gyakorlatát ismerve, ez a jel inkább fogható fel nyomdászjelvénynek, mint a fametsző szignójának. A 16. századi nyomdászjelvényeket ismertető munkák azonban ilyen jegyű nyomdászt nem tartanak nyilván. Ismét a kötetbe egyesített művek együttes vizsgálata vezetett arra a feltevésre, hogy a két betű a „stampe poplari”-kat különösen kedvelő Domenico dei FRANCESCHI névjelének is felfogható. A rendelkezésünkre álló olasz szakmunkák azonban nem nyújtottak semmiféle útbaigazítást arra vonatkozóan, hogy Domenico dei FRANCESCHI használt-e ilyen jelvényt. ANGELERI *Bibliografia della stampe popolari* című munkája azonban képet közöl a *La Gigantea* című 16. századi

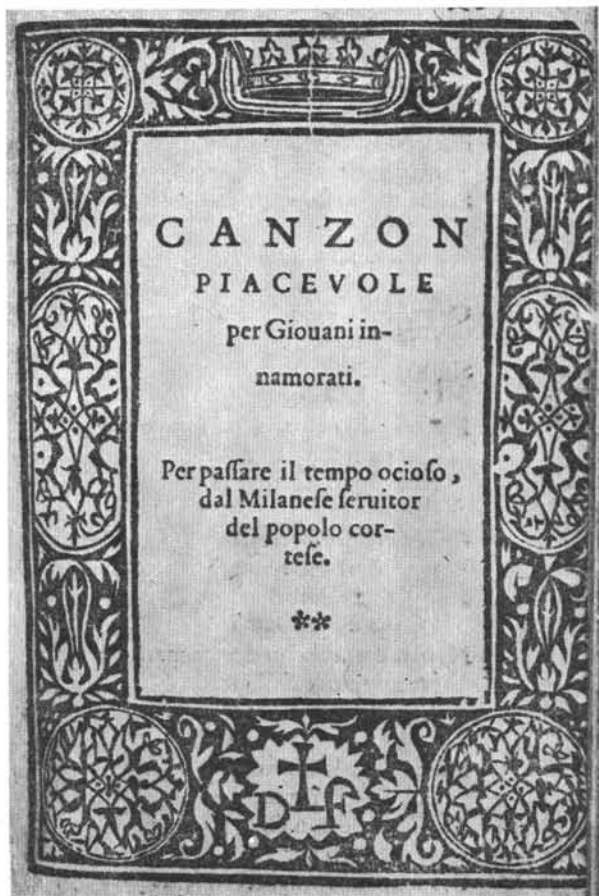

nyomatványról, amely ugyanezzel a címlapmetszettel — s hasonlóképpen impresszum nélkül — jelent meg Domenico dei FRANCESCHI kiadványaként.¹³ E nyomdászjelvény tanúsága szerint tehát kötetünk *Canzon piacevole* című darabja is az ő sajtóján készült.

További három nyomtatványt a *Canzon piacevole* címlapdíszével csaknem azonos dekorációjú fametszetes keret díszít kötetünkben. E metszeten azonban az alsó keretléc közepén, a latin kereszt két oldalán M P betűkből álló nyomdászjelvény látható. A csaknem azonos dekoráció ellenére tehát ez a fametszet nem készülhetett a velencei Domenico dei FRANCESCHI számára. A szakirodalom alapján ez a nyomdászjelvény sem azonosítható. A keret további elemzése során tűnt fel, hogy a felső lécben elkülönítve ábrázolt motívum — egymásba kulcsoló két kéz alatt Fede

13. ANGELERI, Carlo: *Bibliografia delle stampe popolari e carattere profano*. Firenze, 1953. 126. l. 170. sz.

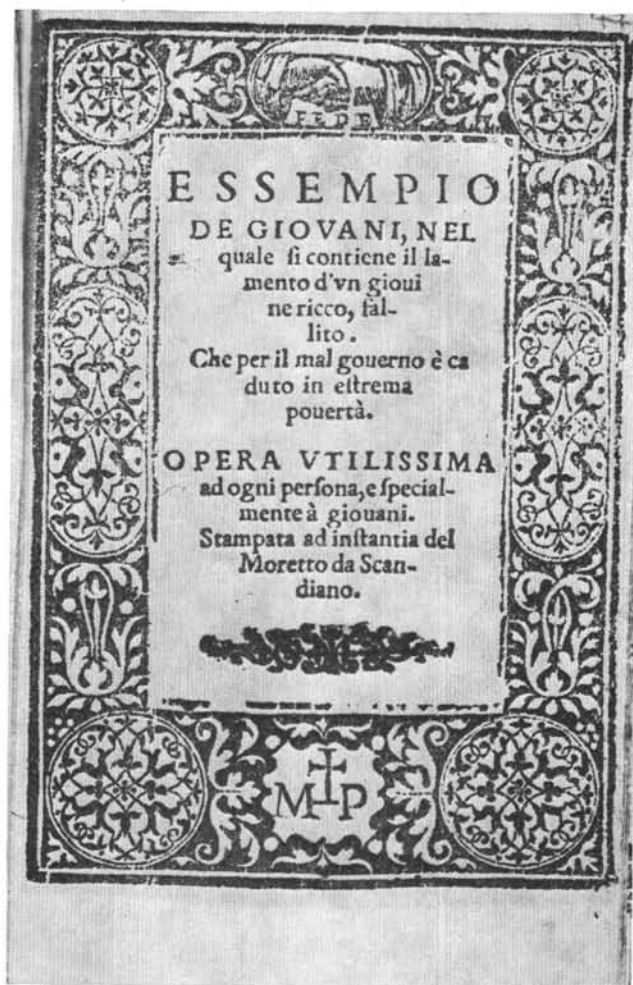
felirat — nemcsak általános humanista szimbólumnak fogható fel, hanem a kiadóra, nyomdászra is utalhat. E szimbólum ugyanis azt is jelezheti, hogy a fametszet olyan nyomdász számára készült, aki kiadványait „al segno della fede” impresszummal hozta forgalomba. A PASTORELLO-féle velencei nyomdászlexikon Fede címszó alatt Matteo PAGANO velencei

nyomdászra utal.¹⁴ Matteo PAGANO nevének kezdőbetűi is megegyeznek a keretben ábrázolt nyomdászjelvény betűivel. A felismerés után már csak azt kellett bizonyítani, hogy Matteo PAGANO rendszeresen használta-e az „al segno della fede” impresszumot. ASCARELLI és PASTORELLO egyértelmű állásfoglalásán kívül ezt igazolja ANGELERI említett munkája is, amely Matteo PAGANO két kiadványának „al segno della fede” szövegű impresszumát közli.¹⁵ Kötetünkben az M P jegyű keretdíszsel közreadott

14. PASTORELLO i. m. 35. l.

15. ASCARELLI i. m. 200. l. — PASTORELLO i. m. 63. l. — ANGELERI i. m. 210, 273. sz.

három nyomtatvány (koll. 13, 19, 79) tehát Matteo PAGANO velencei sajtójából került forgalomba (8. kép).

Az elmondottakban kötetünk nyomdásznév nélkül kiadott 77 nyomtatványa közül 25 mű megjelenési körülményeit tisztáztuk. Minthogy valamennyi nemzetközi becsű könyvritkaság, az alábbiakban a közreadásukat vállaló nyomdászkiadók szerint közöljük az Ant. 7065 jelzetű kötet immár nyomdásznévhez kapcsolható 25 nyomtatványának rövidített címléírását:

A velencei Franceschi-cég:

1577.

1. *Lo alphabetto delli villani con el Pater noster.* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria all' Insegna della Regina. MDLXXVII. (Koll. 17.)
2. *Questa si e la canzon laqual dice...* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria all' Insegna della Regina. MDLXXVII. (Koll. 20.)

3. *Historia dilettevole di doi amanti.* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria all' Insegna della Regina. MDLXXVII. (Koll. 21.)

1578.

4. *La canzone di Giambrownaccio col Macivilla.* — In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 25.)
5. *El vanto della cortegiana Ferrarese.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 34.)
6. *Opera nova nella quale si contiene la laude di macaroni.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 41.)
7. *Disgratie del Zane.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 42.)
8. *Frottola d'vna cingana.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 59.)
9. *Opera nova dove si contiene quattro capitoli in lingua Venetiana.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 60.)
10. *El vero e infallibile Pronostegho.* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria al Segno della Regina, MDLXXVIII. (Koll. 65.)
11. *Alquante stanze dell' arcibravo Venetiano.* — In Venetia, in Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXVIII. (Koll. 72.)
12. *Scongioro amoroso, nel quale tu potrai costringere la tua innamorata.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria al Segno della Regina, 1578. (Koll. 76.)
13. *Scudo d'amanti.* — In Venetia, in Frezzaria al Segno della Regina. 1578. (Koll. 80.)

1580.

14. *Novella piacevole.* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXX. (Koll. 14.)
15. *Egloga pastorale di lilia.* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXX. (Koll. 15.)
16. *Il triumpho et la comedia fatta nella nozze di Lipotoppo con Madonna Lasagna.* (In fine:) In Venetia, in Frezzaria al Segno della Regina. MDLXXX. (Koll. 40.)

Év nélkül

17. *Oratione devotissima de Santo Michael archangelo.* (In fine:) In Venetia, In Frezzaria all' Insegna della Regina. (Koll. 4.)
18. *Vna nova canzone in lingua rustica sv Vaere di S. Herculano.* (Koll. 12.)
19. *Vita miserabile che fanno li poueri forzati de le Galere.* (Koll. 50.)
20. *Opera nova dove si contiene stantie in lingua Ciciliana.* (Koll. 58.)
21. *Pronostico verissimo sopra l'anno presente, composto per... Gratiano dalle codeghe.* — In Venetia, al Segno della Regina. (Koll. 64.)

Domenico dei Franceschi:

22. *Canzon piacevole per Giouani innamorati.* (Keretdszben kereszt mellett D f betűk. — Koll. 27.)

Matteo Pagano:

23. *Comedia di Ricino e di M. Gratiano. Composta per Andrea Volpino.* (Címlapkeretben kereszt mellett M P betűk. — Koll. 13.)
24. *Opera nova nellaquale si contiene la canzone della Tripera.* (Címlapkeretben kereszt mellett M. P. betűk. — Koll. 19.)
25. *Essempio de Giovani... Stampata ad instantia del Moretto da Scandiano.* (Címlapkeretben kereszt mellett M. P. betűk. — Koll. 79.)

*The 16th century popular prints of the Franceschi printing office
and Matteo Pagano's press, published without the printer's name*

E. SOLTÉSZ

The volume (Ant. 7065) held by the National Széchényi Library in Hungary contains eighty-one 16th century popular prints. The book is made up of such rarities which are not to be found either in many largest libraries of Europe or in the towns where they were published. Most of them are narratives in prose or in verse dealing with lay subjects. Seven of them are on some religious theme, while three shorter ones cover the events of the wars against the Turks.

Of these 81 prints only 29 give the place of the publication, and only 4 the name of the printer. Of the latter four the Venice printers Francesco de TOMMASO DI SALO and Pietro dei FRANCESCHI brought out one each, while the printing office of Giacomo GHEDINI in Venice produced two booklets.

In the present article the author identifies the printer or publisher of further 25 popular prints. 18 publications have identical imprints: "In Frezzaria al Segno della Regina". They were the productions of the Venice firm FRANCESCHI, published by Domenico and Pietro dei FRANCESCHI respectively.

The work entitled *Vita miserabile* (Piece 50) was also brought out by the FRANCESCHI printing office, as its woodcut border on the title page is identical with one of the print *Frottola d'vna cingana* (Piece 59), published by FRANCESCHI with the above mentioned imprint. The same firm must have been the publisher of the works *Vna nova canzone* (Piece 12.) and *Opera nova* (Piece 58.) as both have the same frontispiece-frame as the booklet *Scudo d' amanti* (Piece 80) carrying the imprint "Al Segno della Regina".

The 27th piece of the volume, *Canzon piacevole*, is the print of Domenico dei Franceschi. Its woodcut border — showing the monogram D f — is identical with that of *La Gigantea*. (See: ANGELERI op. cit. Nr. 170.)

Three further prints have the same woodcut border showing the monogram M P and a symbol (two joining hands with the subscription Fede), which must refer to the Venice printer Matteo PAGANO, who sometimes used the imprint "Al Segno della Fede". Consequently pieces 13, 19 and 79 in the volume (Ant. 7065) must be the publications of Matteo PAGANO.

Thus out of the identified 25 prints 22 were published by the Venice printers Domenico et Pietro dei FRANCESCHI, and three valuable other popular prints were brought out by Matteo PAGANO. The article lists the short titles of the identified 25 prints in alphabetical order of the publishers.